

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद.)

नरेन दास

विरुद्ध

उत्तर प्रदेश राज्य

(न्यायमूर्ती जाफ़र इमाम, न्यायमूर्ती ए. के. सरकार आणि न्यायमूर्ती रघुबर दयाल)

अपील-मंच-दिवाणी अधिकारक्षेत्राचा वापर करून तक्रार दाखल करण्यास नकार देणारे उच्च न्यायालयाचे एकल न्यायाधीश-अपील, जर फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या, १८९८ (१८९८ चा V खंड) कलम १९५ आणि कलम ४७६-ख अंतर्गत सर्वोच्च न्यायालाकडे केले असल्यास.

अलाहाबाद उच्च न्यायालयात दिवाणी रिट याचिका प्रलंबित असताना, एन. (N) ने फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४७६ अंतर्गत टी.(T) विरुद्ध भारतीय दंड संहितेच्या कलम १९३ अंतर्गत तक्रार करण्यासाठी अर्ज दाखल केला. हे प्रकरण ताब्यात असलेल्या एकल न्यायाधीशांनी अर्ज फेटाळला. त्यानंतर एन. ने फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४७६-ख अंतर्गत सर्वोच्च न्यायालयात त्याचा अर्ज फेटाळण्याच्या आदेशाविरुद्ध अपील सादर केले.

असे मानले गेले की, अपील सर्वोच्च न्यायालयाच्या नाही तर ते उच्च न्यायालयाच्या अपील खंडपीठाच्या समोर आहे. दिवाणी अधिकारक्षेत्राचा वापर करणाऱ्या उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाचे आदेश सामान्यतः यू. पी. उच्च न्यायालयाचा (विलिनीकरण) आदेश, १९४८ च्या खंड १३ सह वाचल्या गेलेल्या अलाहाबाद उच्च

न्यायालयाच्या लेटर्स पेटंटच्या खंड १० अंतर्गत उच्च न्यायालयात अपील करण्यायोग्य होते आणि अशा प्रकारे एकल न्यायाधीशाने स्थापन केलेले न्यायालय हे संहितेच्या कलम १९५(३) च्या अर्थानुसार उच्च न्यायालयाच्या अपील खंडपीठाच्या अधीन असलेले न्यायालय होते.

एम. एस. शेरीफ विरुद्ध मद्रास राज्य, [१९५४] एस. सी. आर. ११४४, उल्लेखनीय.

फौजदारी अपीलीय न्यायाधिकरण : भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात अपील दाखलयोग्यतेच्या बाबतीत.

याचिकाकर्त्यासाठी : मोहनलाल अगरवाला.

प्रतिवादी क्रमांक १ साठी : जी. सी. माथूर आणि सी. पी. लाल

१४ सप्टेंबर, १९६०

न्यायाधीश रघुबर दयाल यांनी न्यायालयाचा न्यायनिर्णय दिला. नरेन दास यांनी अलाहाबाद येथील उच्च न्यायालयात संविधानाच्या अनुच्छेद २२६ अंतर्गत दिवाणी रिट याचिका दाखल केली. त्यानंतर त्यांनी फणीश त्रिपाठीविरुद्ध भारतीय दंड संहितेच्या कलम १९३ अन्वये तक्रार करण्यासाठी फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४७६ अन्वये (यापुढे संहिता म्हटले जाईल) अर्ज दाखल केला आणि आरोप केला की फणीश त्रिपाठीने दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रातील एक विशिष्ट विधान खोटे होते. १४ मे १९५९ रोजी दाखल केलेल्या त्रिपाठीच्या प्रतिज्ञापत्रातील कोणताही भाग खोटा असल्याचे दाखवण्यात अपीलकर्ता यशस्वी झाला नाही, असे म्हणत या अर्जाची सुनावणी करणाऱ्या विद्वान

न्यायाधीशांनी तो फेटाळला. उच्च न्यायालयाच्या विद्वान न्यायाधीशाच्या या आदेशाच्या विरोधात नरेन दास यांनी संहितेच्या कलम ४७६ ख अंतर्गत हा अपील अर्ज दाखल केलेला आहे. या न्यायालयात अपील सक्षम आहे की नाही हा प्रश्न निश्चित करण्यासाठी या कार्यालयाने अहवालासह अपीलअर्ज सादर केलेला आहे.

संहितेचे कलम ४७६ हे प्रकरण क्र. XXXV ज्याचे शीर्षक 'न्याय प्रशासनावर परिणाम करणाऱ्या काही गुन्हांच्या प्रकरणातील कार्यवाही' असे आहे त्यामध्ये अंतर्भूत आहे. कलम ४७६, कोणत्याही दिवाणी, महसूल किंवा फौजदारी न्यायालयाला, कलम १९५ (१) (ख) किंवा (ग) मध्ये निर्दिष्ट केलेला कोणताही गुन्हा जो न्यायालयासमोरील प्रकरणात किंवा प्रकरणाशी संबंधित असेल त्याची चौकशी केली जावी असे न्यायाच्या हितासाठी समयोचित आहे असे मत असेल तेव्हा, त्याला आवश्यक वाटेल अशा चौकशीनंतर, अधिकारक्षेत्र असलेल्या प्रथम श्रेणी दंडाधिकार्यांसमोर तक्रार दाखल करण्याचा अधिकार देते. त्यामुळे हे स्पष्ट आहे की, कलम १९५(१) (ख) किंवा (ग) मध्ये निर्दिष्ट केलेला गुन्हा दिवाणी न्यायालयातील कार्यवाहीत किंवा तिच्या संबंधी केला गेला असेल, तर कलम ४७६ अंतर्गत चौकशी आणि दिवाणी न्यायालयाने त्या चौकशीवर केलेली कारवाई, त्या कार्यवाहीशीच संबंधित आहे.

संहितेच्या कलम ४७६ अन्वये न्यायालयाच्या आदेशामुळे व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती, कलम ४७६ ख च्या दृष्टीने, ज्या न्यायालयाला पूर्वीचे न्यायालय कलम १९५(३) च्या अर्थातर्गत गौण आहे, त्या न्यायालयात अपील करू शकते, ज्यामध्ये अशी तरतूद आहे की, या कलमाच्या उद्देशांसाठी, ज्या न्यायालयाकडे अशा पूर्वीच्या

न्यायालयाच्या अपील करण्यायोग्य आदेशांवर किंवा शिक्षांवरून सामान्यतः अपील केले जातात, त्या न्यायालयाला किंवा ज्या दिवाणी न्यायालयाच्या आदेशांवरून सामान्यतः अपील केले जात नाही, त्या दिवाणी न्यायालयाच्या बाबतीत, ज्याच्या अधिकारक्षेत्राच्या स्थानिक मर्यादित सामान्य मूळ दिवाणी अधिकारक्षेत्र असलेल्या मुख्य न्यायालयाला, ज्याचे दिवाणी न्यायालय स्थित आहे, ते न्यायालय गौण असल्याचे मानले जाईल. दिवाणी न्यायाधिकाराचा वापर करणाऱ्या उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाचे आदेश सामान्यतः युनायटेड प्रोविन्सेस उच्च न्यायालय (विलिनीकरण) आदेश, १९४८ च्या खंड १० सह वाचलेल्या अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या लेटर्स पेटरंटच्या खंड १३ अंतर्गत उच्च न्यायालयात अपील करण्यायोग्य असतात. हे खरे आहे की उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाचा निर्णय हा उच्च न्यायालयाचा निर्णय आहे, जो त्याच्या आदेशांविरुद्ध अपीलांची सुनावणी करणाऱ्या अपील खंडपीठाचा निर्णय आहे. परंतु एकल न्यायाधीशाने स्थापन केलेले न्यायालय हे कलम १९५(३) च्या तरतुदींनी निर्माण केलेल्या कृत्रिम न्यायिक अधीनतेच्या पार्श्वभूमीवर उच्च न्यायालयाच्या अपील खंडपीठाच्या अधीन असलेले न्यायालय आहे, ज्याचा परिणाम असा आहे की 'ज्या न्यायालयाकडे अपील सामान्यतः अपील करण्यायोग्य आदेशांवर अवलंबून असतात त्या न्यायालयाला न्यायालय गौण मानले जाईल.' ज्या दिवाणी न्यायालयाने अपील करण्यायोग्य आदेश पारित केले आहेत, त्या न्यायालयाला ते न्यायालय अधीनस्थ मानले जाते, ज्याच्या निर्णयांवर सामान्यतः अपील केले जातात. ज्या दिवाणी न्यायालयाच्या आदेशांवरून सर्वसाधारणपणे अपील केले जात नाही अशा दिवाणी न्यायालयाच्या बाबतीत, ते न्यायालय, ज्याच्या अधिकारक्षेत्राच्या स्थानिक मर्यादित पूर्वीचे न्यायालय स्थित आहे, त्या स्थानिक मर्यादित सामान्य मूळ दिवाणी

अधिकारक्षेत्र असलेल्या मुख्य न्यायालयाच्या अधीन असल्याचे मानले जाते, जरी सामान्यतः असे न्यायालय ते स्थित असलेल्या स्थानिक मर्यादित सामान्य मूळ दिवाणी अधिकारक्षेत्र असलेल्या मुख्य न्यायालयाच्या अधीन नसेल.

नरेन दास यांच्या विद्वान वकिलाने अशी विनंती केली होती की कलम ४७६ अंतर्गत विद्वान एकल न्यायाधीशाचा आदेश हा हुकूम मानला जात नाही आणि त्यामुळे कलम १९५(३) च्या तरतुदी लागू होत नाहीत. कलम ४७६ अंतर्गत विद्वान एकल न्यायाधीशाचा आदेश लेटर्स पेटंटच्या खंड १० अंतर्गत अपील करण्यायोग्य आहे की नाही या प्रश्नावर मत व्यक्त करणे आमच्यासाठी आवश्यक नाही. त्या आदेशाविरुद्ध अपील करण्याचा अधिकार कलम ४७६ ख च्या तरतुदींद्वारे देण्यात आला आहे. कलम १९५(३) सह वाचन केलेल्या कलम ४७६ ख च्या तरतुदींद्वारे अपील मंच देखील निर्धारित केला जातो आणि एकल न्यायाधीशाच्या अशा आदेशाविरुद्ध अपील करण्यासाठी योग्य मंच निश्चित करण्यासाठी एकमेव संबंधित विचार म्हणजे एकल न्यायाधीशाच्या अपील करण्यायोग्य आदेशांविरुद्ध अपील सामान्यतः कोणत्या न्यायालयात होते. अशा याचिका अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या लेटर्स पेटंटच्या खंड १० अंतर्गत उच्च न्यायालयात आहेत आणि म्हणून हे अपील उच्च न्यायालयात आहे.

उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाने संहितेच्या कलम ४७६ अंतर्गत तक्रार दाखल करण्यास नकार देण्याच्या निर्णयावरून कलम ४७६ ख अंतर्गत या न्यायालयात अपील केले आहे या त्याच्या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ, अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने एम. एस. शेरीफ विरुद्ध मद्रास राज्य (१) मधील या न्यायालयाच्या निर्णयावर भर दिला.

उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाच्या आदेशावरून संहितेच्या कलम ४७६ ख अंतर्गत या न्यायालयात अपील केले जाते का, हा त्या प्रकरणात विचारात घेण्यात आलेला प्रश्न असल्याने, ते प्रकरण वेगळे करता येते. उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाच्या आदेशावरून संहितेच्या कलम ४७६ ख अंतर्गत या न्यायालयात अपील आहे की नाही या प्रश्नावर त्यांनी विचार केला नाही. उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाच्या निर्णयाच्या विरोधात उच्च न्यायालयात अपील केले जात नाही आणि त्यामुळे उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाच्या आदेशावरून कलम ४७६ ख अंतर्गत अपील या न्यायालयात केले जाणे आवश्यक आहे.

उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाच्या आदेशावरून या न्यायालयात अपील केले जाते, जेथे उच्च न्यायालय संविधानाच्या अनुच्छेद १३२ अंतर्गत प्रमाणित करते की या प्रकरणात संविधानाच्या व्याख्येबाबत कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न समाविष्ट आहे, ही वस्तुस्थिती, हे अपील या न्यायालयात सक्षम आहे या अपीलकर्त्याच्या युक्तिवादाला मदत करत नाही. असे म्हटले जाऊ शकत नाही की, उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाच्या निकालाविरुद्ध सामान्यतः या न्यायालयात अपील केले जाते कारण असे अपील अनुच्छेद १३२ अंतर्गत मंजूर प्रमाणपत्रासह असते.

त्यामुळे आम्ही हे लक्षात घेतो की सध्याचे अपील या न्यायालयाकडे नाही आणि ते अलाहाबाद येथील उच्च न्यायालयाकडे आहे. त्यामुळे आम्ही निर्देश देतो की अपील अर्ज योग्य न्यायालयात सादर करण्यासाठी परत केले जावे.

अपील अक्षम आहे.

X-X-X-X

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X